

TIPOLOŠKA OZNAKA (SODOBNEGA) SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Komisija za slovanske knjižne jezike pri Mednarodnem slavističnem komiteju za svetovni slavistični kongres leta 1993 načrtuje knjigo z naslovom *Karakteristika sodobnih slovanskih knjižnih jezikov*. V tem okviru so tudi v oznaki slovenskega knjižnega jezika upoštevani naslednji (za vse jezike skupni) vidiki: 1. razvoj teorije knjižnega jezika (s tipologijo slovanskih knjižnih jezikov), 2. oznaka našega knjižnega jezika sploh in glede na pripadnost k tipu po razvojnih obdobjih, 3. oznaka našega sodobnega jezika posebej, to pa njegove teorije zadnjih 50 do 60 let, njegove socialne zvrstnosti, norme in predpisa, funkcijske zvrstnosti ter razvojnih potekov in teženj.

For the International Slavic Congress in 1993, the Commission for Slavic Literary Languages of the International Slavic Committee is planning a book entitled *The Character of Contemporary Slavic Literary Languages*. In this framework, the characterization of the Slovene Literary Language includes the following points of view (which are common to all languages): 1. The development of the theory of literary language (with the typology of Slavic literary languages), 2. The characterization of our literary language in general and according to its typological place in historic development, 3. The characterization of our contemporary language in particular, i.e. its theory in the last 50–60 years, its social registers, normativity and codification, functional styles, and developmental currents and trends.

I. 1 Razvoj teorije knjižnega jezika

Slovenski knjižni jezik obstaja od l. 1550, ko sta bili v slovenščini natisnjeni prvi dve knjigi (avtor Primož Trubar, 1508–1586). Trubar, ki je pred 1550 bil dolgoleten pridigar v slovenščini, je knjižni jezik pojmoval kot pisani jezik dotedanje središčne govorne pridigerske norme (kolikor jo je pač obvladal). Na podlagi nemške pisave je priredil slovenski črkopis, katerega značilnost je bil dvočrkijski zapis šumevcev č, ž, š, sicer pa nerazločevanje po zvonečnosti sičniških in šumevskih trajnikov, nerazločevanje navadnih in mehkih *l* in *n*, tudi nerazločevanje samoglasnikov *i* in *u* od ustreznih zvočnikov *j* in *v*. Prav tako pisno ni ločil ozkih in širokih *e* in *o* in ne polglasnika.

Glasovni sistem knjižnega jezika mu je sicer obsegal 8 samoglasnikov (*i u, e o, ε ɔ, a ə*), 8 zvočnikov (*m, n ŋ, l l', r, v j*) in 14 nezvočnikov (*p b, t d, s z, š ž, k g; f c ĥ h*), torej skupaj 30 fonemov (kot 31. fonem je deloma nastopal jat). Pisava tudi ni premogla znamenj za prozodična sredstva (kolikost, naglašenost, mesto naglasa, tonemskost).

Prvotno slovensko glasoslovje (*i u, ě, e o, a, e o, ə* + navedeni soglasniki) je imelo podobo dolenjško obarvane osrednje slovenščine s sledovi vokalne harmonije kot prvih znakov samoglasniškega upada osrednje slovenščine: *môž, nôsim, bûg, óknu — mé(i)stu, divíca, sân — pār*). Naglasni oblikoslovni tipi so bili kot še sedaj v ohranjevalni doljenjščini, le deloma drugačni (npr. *bogûm*, sedaj *bôgom*).

Za Trubarja ni obstajalo vprašanje izbire med domačim in prevzetim v besedju in skladnji (zlasti za táko iz nemščine) — take dvojnice je celo izkoriščal za stilne namene (*milost inu gnada*) — a se je včasih tudi sam potrudil za domače ustreznice tujejezičnemu (*zakrament > svetinja*). Nekritično je prevzemal iz izročila npr. tudi določni člen pri samostalnikih (*fkufi to besedo tiga fuetiga pifma*). — Sicer je Trubar ustvaril obilico besedilnih

tipov, vse do visoko polemičnih, poleg pretežno nevezane besede pa je gojil tudi vezano za katehetične potrebe (kakor skoraj vsi naši reformacijski pisci).

Že v prvem (1550–1615) obdobju slovenskega knjižnega jezika je Trubar doživel kritiko svoje teorije knjižnega jezika, ko je najprej Sebastijan K r e l j (1538–1569) glede pisave zagovarjal dosledno ločevanje po zvonečnosti tudi pri [s]-[z] in [š]-[ž], pa med [u] in [v], bil za zaznamovanje jata (é) in polglasnika (krativec nad črko za ustrezni samoglasnik, npr. è), za ločevanje navadnih in mehkih *l* in *n*, pa predloga od take začetne črke (*v'roke* — *vfaki, vei; k' hudimu* — *kateri; s' Vero, steim* — *sdai, spomiflili; v' pismo* — *vgnati, vftrezhi; shnimi* — *pàr njih; rasmifhliaio, volia, Lüdi*). Ločil je celo trdi in mehki č, močno je pregnal tudi črko *y* (piše ga včasih le na koncu besede (*vzhafy, fy, mey, ky* 'kje')). Bil je tudi proti nemčevanju in spremenil je še oblikoglasje določenih tipov, tako da piše npr. *bog, sato, tako, delo*, pa *ravnò, kakòr, katero, vredno* — *inu, na prudai, pruti, bilu, preminenu, bulfhi*. Sorodni slovanski jezik na jugu mu je bil pač v pisavi in besedju zgled, Trubarju pa negativni zgled v pisavi Čehi in Bezjaki.

Jurij D a l m a t i n (okoli 1547 do 1589) in Adam B o h o r i č (rojen v 2. ali 3. deset., umrl po 1598) sta med tema stališčema iskala srednjo pot, vendar bližje Krelju kakor Trubarju zlasti v pisavi, ne pa v oblikoglasju (kjer sta odpravljala le generacijske in pokrajinske značilnosti Trubarja).

Za Kreljem puristom je šel Tomaž H r e n (1560–1630) v protireformaciji. Dalmatin je prevedel celotno sveto pismo (1584), Bohorič pa (istega leta) napisal slovnico mladega knjižnega jezika. Odlomki evangelijev in pisem iz Dalmatinovega prevoda sv. pisma so dalje živeli v Hrenovih Evangelijih inu listuvih (1612, 1672, 1730 in dalje do srede 18. stol.) in tako ob sv. pismu, ki mu je bilo v protireformaciji prizaneseno, da ni bilo sežgano, ohranjali normo reformacijskih piscev.

V 17. stoletju poreformacijsko-protireformacijske dobe in v prvi polovici 19. stol. je za teorijo knjižnega jezika odločilna dilema odražanje novejšega jezikovnega razvoja slovenščine sploh (razviti moderni samoglasniški upad, t. i. moderna vokalna redukcija) in prehod trdega *l* na koncu besede in pred soglasnikom v *u*, hkrati pa v glavnem gorenjski izgovor ustvarjalcev besedil. Skušali so pisati po izročilu, hkrati pa izgovarjati po načelu dežele (Schönleben 1672: *Scribamus more gentis, loquamur more regionis*).

Kot ponazorilo zlasti pisanja in oblikoglasja našega knjižnega jezika iz časa 1557 do 1800 (po Kopitarjevi slovnici, prilogi, 1808/1809):

1557	<i>glijh taku</i>	<i>vinu</i>	<i>meifsta</i>	<i>vidil</i>	<i>ie shal</i>	<i>Pergudilu</i>	<i>ole</i>
1567	<i>dobrò, bulfhi</i>	<i>pismo</i>	<i>méftu</i>	<i>fijati</i>	<i>edan</i>	<i>prinese</i>	
1578	<i>rauno tako</i>	<i>ravno</i>	<i>mestu</i>	<i>videl</i>	<i>ie shal</i>	<i>priftopiushi</i>	<i>oliem</i>
1582	<i>Glih taku</i>	<i>uinu</i>	<i>meiftu</i>	<i>uidil</i>	<i>ie shal</i>	<i>Pergudilu</i>	<i>olie</i>
1584	<i>Raunu taku</i>	<i>ravnu</i>	<i>meiftu</i>	<i>vidil</i>	<i>je shàl</i>	<i>Pèrmerilu</i>	<i>ojla</i>
1612	<i>Ravnu taku</i>	<i>ravnu</i>	<i>meiftu</i>	<i>vidil</i>	<i>je shàl</i>	<i>Pèrmerilu</i>	<i>ojla</i>
1672	<i>Ravnu taku</i>	<i>tuiftu</i>	<i>mestu</i>	<i>vidil</i>	<i>je shàl</i>	<i>Pèrmerilu</i>	<i>ojla</i>
1730	<i>Ravnu taku</i>	<i>taiftu</i>	<i>mestu</i>	<i>vidil</i>	<i>ie shal</i>	<i>Permerilu</i>	<i>ojla</i>
1772	<i>Lih toku</i>	<i>taifttega</i>	<i>mesta</i>	<i>videl</i>	<i>je shov</i>	<i>Permirelu</i>	<i>ojle</i>
1784	<i>Ravnu taku</i>	<i>tá</i>	<i>kraj</i>	<i>vidil</i>	<i>je shàl</i>	<i>Permerilu</i>	<i>ólja</i>
1800	<i>Ravnu takú</i>	<i>tó</i>	<i>mestu</i>	<i>vidil</i>	<i>je shàl</i>	<i>Pèrmerilu</i>	<i>ólja</i>

1557	<i>fo ga ifslekli</i>	<i>knemu</i>
1578	<i>fo ga flekli</i>	<i>kniemu</i>
1582	<i>So ga ifslekli</i>	<i>knemu</i>
1584	<i>fo ga flejkli</i>	<i>njemu</i>
1612	<i>ga flejkli</i>	<i>k'njemu</i>
1672	<i>fo ga fléjkli</i>	<i>k'njemu</i>
1730	<i>fo ga flekli</i>	<i>k'njemu</i>
1772	<i>fo njega slekli</i>	<i>k'njemu</i>
1784	<i>fo ga flejkli</i>	<i>njega</i>
1800	<i>fo ga sléjkli</i>	<i>njemu</i>

1557	<i>ifname dua deffetaka, ta da timu Oshteriu, inu praui knemu</i>
1578	<i>ie vsel dua Denaria, ie nie dal temu Oshtiriu, inu ie rekal kniemu</i>
1582	<i>ifname dua Deffetaka, ta da timu Osteriu, inu pravi knemu</i>
1584	<i>je vunkaj vsel dva denarja, inu je nje dal timu Ofhterju, inu je rékal k'njemu</i>
1612	<i>je vunkaj vsél dva dènarja, inu je nje dal timu Ofhterju, inu je rékal k'njemu</i>
1672	<i>je vunkaj vsél dva dènarja, inu je nje dal timu Ofhterju, inu je rékal njému</i>
1730	<i>je vunkaj vsel dva denárja, inu je nje dal timú Ofhterju, inu je rekàl k'njemu</i>
1772	<i>je vonkaj ufel dva dnarja, njuh je temu gospodarju dal, inu je k'njemu rekuv</i>
1784	<i>je on dva dènarja vùn vsél, inu jih je dal ofhterju, inu je djal</i>
1800	<i>je on dva dènarja vùn vsél, inu jih je dál ofhterju, inu je djal</i>

Ti primeri nam kažejo, da so se pogledi na knjižni jezik deloma razhajali v naslednjem: 1. V pisavi Trubarja spodrineta Krelj in Dalmatin, proti koncu te dobe pa reformatorsko nastopi Pohlin. 2. V pravopisu kot odrazu glasovnega sistema se prav tako uveljavlja Krelj, npr. v zaznamovanju *nj*, deloma *lj* (*olja*, *pelal*), v glavnem ostaja ⟨l⟩ za trdi *l* (izjemoma je *fhov*), po Trubarju se v glavnem piše nezložni predlog skupaj z ustrežno besedo, vendar kmalu ločen z opuščajem. 3. Oblikoglasne spremene so razen za Krelja (Juričiča) redke, še najbolj se izgublja ⟨ei⟩ za jat. 4. Oblikoglasni odmik od Trubarja pri predponah (*ifslekli* — *flekli*); 5. Oblikoslovje v bistvu ni spremenjeno, nemško vplivana vezljivost se deloma odpravlja (*reči k D* — *reči D*), zanimiva stvar je odprava prihodnjika s *hočem* (*hočo/hočem plačati* — *bom povernil*). 6. V skladnji se počasi odpravljajo germanizmi (z občasnim spovračanjem *k njemu*), predvsem pri členu (*v to Ofhtario* — *v O . . .*), toda skoraj ves čas je živo *je nje dal timu Ofhterju*, šele 1784 jih *je dal ofhterju*, čeprav Kopitar (Slovnica) že za Krelja omenja pravilno rabo, t. i. konjunktivni zaimek. Zlasti težko se odpravlja glasovna oblika imenovalnika osebnih zaimkov in naglasna namesto ničte; v nekaterih položajih se sicer naslonske oblike rabijo ves čas (*so ga slekli*), v drugih pa komaj. 7. Pri morfematiiki ima Trubar še *izname*, že 1678 pa se zamenja z *vzel*, nato pa se opisuje z *vunkaj vzeti* (prim. še *proč vleči*, *vun gredoč*, *proč šel*); *tuistu* se zamenja s *tu*; prim. še *karkuli > kaj kuli*. 8. Besedje je nekoliko različno že slovensko, npr. *pergudilu* — *permerulu*; prevzete besede se kar zamenjujejo z domačimi: *lglih taku* — *ravnu taku*, *Ošterije* — *stanuvanje* (zadnje sicer le enkrat), *špendati* — *stratiti*, *vundati/vondati*.

Zavest o potrebi odmikanja nemškemu (pri Hrenu sploh tujskemu) jezikovnemu vplivu je živa že pri Krelju, potem pa zlasti pri o. Hipolitu, ki je odvisnost slovenskega knjižnega jezika od nemščine razlagal prav družbenostno, ko v uvodu k svojemu slovarju (1711) meni:

»Torej je slovenski jezik (lingua Sclavonica), ki mu drugi pravijo ilirski, izviren (originalis), dognan (perfecta), ne brez ličnih (genuinis) lastnih pomenov, ki jih preprosto ljudstvo prav dobro (optime)

razume. Da pa v knjigah pogosto izgubi svojo popolnost, menim, je pravi vzrok v tem, ker znajo mladi pridigarji poleg maternega jezika več drugih, so pa poučevani le v nemškem jeziku in tega, kakor je navada v Avstriji, tudi po vsej vojvodini Kranjski največ in skoraj edinega uporabljajo v ljudskih šolah, gimnazijah, posvetovalnicah, na sodiščih, pri obravnavah in v pisanju. Zato — ko morajo slovensko govoriti — če takoj nimajo pri roki domače besede, le-to pri tej priči izberajo iz nemščine, ker jo znajo poleg materinščine, in često delajo prav smešne stavke.«¹

V drugi polovici 18. stol. je v 60. in 70. letih imel vodilno vlogo o. Marko P o h l i n (1735–1801). Normi knjižnega jezika je iskal opore v živi ljudski govornici svojega časa v Ljubljani (moderna samoglasniški upad), jo je pa hotel uravnati razumsko tam, kjer je navadni ljudski govorec nekako šel mimo enotnega sestava (racionalizem). Torej jezik mesta, sodoben, a sistemsko (oz. »sistemsko«) spopolnjen. K racionalizmu slovniciarjev po Pohlinu prim. Kopitar (Slovnica 1808/09, XLVI) h Kumerdeju:

»/C/elo Kumerdej se marsikdaj da zavajati ljubezni do sistema: slovnica pa je analitično zgodovinsko poročilo o določenem jeziku; dejstva tu odločajo, ne umovanja (Räsonnements).«

Jezik pri Pohlinu služi tudi necerkveni umetnosti. Pohlin je spoznal slovenski knjižni samoglasniški sestav (8 fonemov), skušal pa je tudi vrniti prvotno glasovno vrednost črki *s* (tj. [s], za [z] pa je namenil črko ⟨*f*⟩ (razen pred *t*). Do Kopitarja se je prijel njegov repkov *e* ⟨*ę*⟩ za ozki *e*.

Zlasti Ožbalt Gutsman (1727–1790) je pri pisavi opozarjal na večjo potrebo spoštovanja dotlejšnjega pisnega izročila in Jernej Kopitar (1780–1844) mu je v tem sledil (vsaj glede glasovne vrednosti črk *s* in *f*). V glavnem modernizirano obliko protestantskega knjižnega jezika, približano gorenjski narečni podstavi, je prinesel katoliški prevod sv. pisma (Jurij Japelj, Blaž Kumerdej, Jožef Škrinar) 1784–1804. Kopitar je vendar imel do njega kritičen odnos (zlasti v opombah pri zaimkih, v njegovi Slovnici npr. str. 283–284, 286, 288, 289–290, že prej na str. 55).

Naslednja faza v razvoju teorije našega knjižnega jezika je kopitarjanska.

Predvsem je Kopitar mnenja, da naj knjižni jezik temelji na naravni, ne od drugega jezika premočno vplivani vsakdanji govornici, in to je pri nas pomenilo govornico podeželja nasproti govornici na pol ponemčenega mesta. Na str. XXXVII svoje Slovnice piše:

»/P/isatelji so morda bili te vere, da mora jezik glavnega mesta biti knjižni jezik (ta stavek pa pri Slovanih lahko toliko manj velja, ker so meščani večinoma Neslovani); od tod v naših nekaj knjigah skoz in skoz dolensko narečje, ki mu lahko gre prednost samo v etimološkem pogledu pred bolj izbrušenim gorenjskim.«

In na drugem mestu (54):

»Naj se mi ne ugovarja, da se v mestih vendar govori tudi kranjščina! Saj to je ravno, nad čimer tožimo: Trubarjevi *leben, lebati, shpisha, mordane, fhtrytati, hudobo trybati, jeft fem shazan sa mertviga, fershmaati, punt* (Bund), *Gospod je vunakj vlekel* (ausgezogen) *s' nashimi vojfkami, doli jemle, gori jemle, zajhen, shenkinga, poberi se tjakaj, vunkaj klizati* (ausrufen), *gvant, flegar, Rihtar, fhpendia, folk*, itd. itn. so take cvetke iz mestne kranjščine /.../ ta mestna žlobudravščina (latovščina) /.../«

¹Moji prevodi.

Ali še (55):

»Tako je npr. naš novi prevod biblije (od 1784) precej prost Trubarjevih nepotrebnih, prav po načinu meščanov samo iz udobja (če pristno kranjska beseda ni takoj prišla na misel) uporabljanih in med podeželskim ljudstvom niti ne poznanih posameznih nemških besed; toda koliko vsega so revizorji pri drugi izdaji novega testameta še imeli popraviti — in koliko tega še ostaja za tretjo, slovnično-kritično revizijo.«

Podeželski človek ima po Kopitarju zdiferencirano jezikovno zavest:

»Kranjskemu kmetu razlika med njegovim jezikom doma in jezikom nemčujočega pridigarja ni ostala prikrita. V pivskih družinjah (Trinkgelagen) goslače ali prosjaške virtuoze družbe pogosto prosijo, da svojim govorniškim spretnostim (Wohredenheit) dajo blesteti v pridigi o kazni. Pri tem je zabavno (possierlich) videti, kako govornik svojo pristno kranjščino popusti, da bi kot višji stil posnel jezik navadnega pridigarja.«

Druga važna stvar pri Kopitarju je, da se knjižni jezik glede samoglasnikov opira na gorenjščino, ne na dolenjščino: torej *mesto*, *most*, ne *mejstu*, *must*, dolenjščino (neizrecno) trpi za soglasnike (pač zaradi večje etimološkosti). Glasoslovno bi se bil Kopitar lahko naslonil na ljubljansčino, ki jo je vendar tako dobro označil kot prehodno govorico med obema osrednjima narečjema (XXXVII):

»V Ljubljani se govori bolj dolensko, vendar brez zatezanja, ker glavno mesto leži ravno na ločnici obeh glavnih narečij.«

Že iz tega se vidi, da Kopitar ni stal na togem stališču »Piši, kakor govoriš« (prim. pisavo *pisal*, *rekel*), ki ga ima »drugače seveda za čudovit temeljni zakon« (179–180). Vedel je (npr. s Paglavcem, 122), da se govori (konkretno tu naglašuje) na različnih krajih različno, pa je vseeno pripomnil (122–123):

»Ampak so primeri, ko se vse partes regionis /deli področja/ ujemajo, npr. *dobim* /.../ nihče ne govori *dóbm* /.../«

Kopitar se je zavedal, da mora biti oblikoglasje knjižnega jezika nadvse podrobno obdelano in je to v svoji Slovnici tudi dosegel: komaj Metelko (1825) se lahko meri z njim, in sicer tudi prozodično (kolikost, mesto naglase — ne pa tudi tonemskost, mimo katere oba hodita) in glasovno (ozka in široka *e* in *o* — manj polglasnik).

Kopitar se je potegoval še za načelo Kolikor glasov (= fonemov), toliko enojnih črk (torej brez veččrkij in diakritičnih znamenj), kar je prineslo pisne nemire (dajničica, metelčica, gajica), katerih končni rezultat pa ni bilo dosledno izvedeno načelo en fonem ena črka: (122):

»Načela pisne umetnosti, kakor sploh vsake umetnosti, niso malenkosti (minutiae), saj morajo temeljni zakoni biti trdni in zanesljivi.«

Pri tem je ločil »elementarni« (glas — črka) in slovnični (morfonemski) pravopis. — Sicer je, kot znano, pobuda za reforme črkopisa izhajala od Popoviča.

In zadnje: Kopitar je imel trden protinemčevalni program v smislu odpravljanja vsega od tod po nepotrebnem prevzetega: z leti je ta njegova akcija povsem uspela. Da bi se to zgodilo, si je želel poleg slovnice zlasti slovarja in stolice za slovenščino za bogoslovce, da bi potem prek slovensko jezikovno šolanih zajel vse bogastvo slovenščine, jezika, ki mu je bil nad vse drag (XLVII):

»Ko bi bila kranjščina skrita v kakem kotu, kakor je zgoraj rekel Dalmatin, bi jo le lahko pustili, da bi se zmešala z mogočnejšimi sosedi in se končno izgubila: ker pa je stara in morebiti najbolj pretanjena (trdot rešena) veja tako daleč razširjenega slovanskega jezika, bi je vendar bilo škoda!«

Da se to neljubo prek mešanja s sosedi (zlasti z nemščino) ne bi zgodilo, je priporočal slovenskim piscem (56):

»Pogostejši stik naših kranjskih pisateljev s podeželskim človekom, izbiro latinsko pisanih del za prevajanje namesto nemških, čtivo v takih slovanskih narečjih, ki o nemščini ne morejo vedeti ničesar, popoln, toda kritičen in predvsem zanesljiv slovar, in — namesto vsega tega, stalno stolico kranjskega jezika na teologiji.«

S tem je Kopitar preuredil slovenski osrednji knjižni jezik v dokončno moderno obliko, v jezik Prešerna, ki bo na začetku 50. let doživel le še t. i. novooblikarsko modifikacijo, da bo kranjski jezik postal vseslovenski (izvzet le od 1715 obstoječi prekmurski knjižni jezik).

Druga polovica 19. stoletja

Dotedanji osrednji slovenski knjižni jezik postane vseslovenski (z omenjeno izjemo Prekmurja) s sprejemom nekaterih oblikoglasnih korekcij kranjske norme na podlagi koroških in štajerskih posebnosti (in delnega ozira na etimologijo). S tem je vseslovenski postal oficialno, v to smer pa je šlo že prizadevanje Kopitarja, ki je svojo slovnico uveljavljal za Kranjsko, Koroško in Štajersko, Franc Metelko pa jo je (na Jarnikov predlog) tudi že imenoval slovensko (slovenisch) »v kraljestvu Ilirije in v sosednjih pokrajinah«. Za vse to področje postane slovenski knjižni jezik funkcijsko uradnovalno (državni zakonik), politično in šolskoizobraževalno, publicistično in raziskovalno sredstvo, med izobraženstvom tudi praktičnosporazumevalno. V te namene je imel posebno velik porast strokovnega izrazja, zelo močno takó, da je izraze jemal (tudi prek potreb) iz sorodnih slovanskih jezikov, predvsem iz srbohrvaščine in češčine. Celó na umentnostnem področju je prevladala težnja, razvijati slovenski knjižni jezik v smeri k »vseslovanščini«, zato so ga delali bolj »slovanskega« ne le s tem, da so iz slovanskih jezikov (vključno s staro cerkveno slovanščino) uvajali sredstva, ki niso bila iz inventarja slovenskega knjižnega jezika od 16. stol. sem ali iz ljudskega jezika, temveč da so zanemarjali slovenizme in s tem večali razliko med knjižnim jezikom in vsakdanjim živim govorom najširših slovenskih plasti.

Temu nenaravnemu početju so se upirali z ene strani bolj konservativni pisci (npr. Stritar), odločilno pa Stanislav Škrabec, ki se je (deloma ob pomoči tudi F. Miklošiča) upiral tej denaturalizaciji (razbistvenjenju) slovenskega jezika sploh in oddaljevanju od žive kranjske podlage še posebej. Prav v tem času je prišla v zavest realna podoba slovenskega knjižnega glasoslovja (Škrabec), vključno z besedno prozodijo (Valjavec, Škrabec, Pleteršnik), tej ustrezajoči slovenski pravopis, v zacetku pa tudi slovensko oblikoslovje (vključno s prozodično sestavino) (Škrabec) in v kritičnih prispevkih S. Škrabca tudi slovenska skladnja: vse v bistvu na nivoju, višjem od srednješolske »znanosti«, kakor ga je predstavljala Janežičeva, kasneje Janežič-Sketova Slovenska slovnica, v veliki meri odražajoča nemir slovanske in t. i. vseslovenske nesistemske orientacije knjižnega jezika po l. 1848. Končno je v tem času dozorel tudi slovenski t. i. škofa Wolfa slovar, v dvojezični podobi: Matej Cigale je l. 1860 izdal Deutsch-slovenisches Wörterbuch, Ljubljana, I. del

XIV + 984, II. 984–2012 str. (od str. 1984 z dodatki: Moške in ženske imena (1984–1987), Spisek nekaterih zgodovinskih imen (1988–1989), Spisek nekaterih zemljepisnih imen (1989–2012)), Maks Pleteršnik pa Slovensko-nemški slovar, I 1894 — XVI + 883, II 1895, 978 + IX str.

V predmrcu je opustitev slovenščine (vsaj za višje namene) v korist ilirščine, kakor jo je razumel Ljudevit Gaj, pri nas zagovarjal zlasti Stanko Vraz (pobijal pa F. Prešeren), v narodnem obdobju v korist vseslovanščine oz. hrvaščine (čemur se je poleg drugih najodločneje upiral S. Škrabec, in sicer tudi tedaj, ko je šlo »le« za njeno preureditev na podlagi t. i. starslovenščine, tj. stare cerkvene slovanščine (Levstik zlasti): »Starslovenščina le imej svoje pravice; naši zato ne jemljimo njenih.«).

Prva polovica 20. stoletja

V teoriji slovenskega knjižnega jezika prve polovice 20. stol. so v ospredju boji za znanstveno slovenistično gledanje na vprašanja slovenskega knjižnega jezika in za prodor tega gledanja. Teorijo za to so nudila predvsem dela S. Škrabca, uveljavitelj teh idej pa je bil predvsem A. Breznik. Zunanjo podobo je to prizadevanje dobilo zlasti v bojih za uveljavitev Levčevega Slovenskega pravopisa (Škrabec, K. Štrekelj), predpisovalen pa je bil v tem Breznik (Slovenska slovnica 1916, 1921, 1924, 1934; Slovenski pravopis 1920 — predpriprava v Breznikovi razpravi o slovenskem pisanju v drugi polovici 19. stol.), 1935 (tokrat skupaj s Franom Ramovšem). Težišče urejanega je bila z ene strani izrazna stran jezika (pravopisna, pravorečna, oblikoslovnaglasna — zadnja je prodirala v 30. letih tudi v srednjo šolo), z druge pa besedijskonormativna, zlasti v smislu purizma (predvsem nasproti iz srbohrvaščine prevzetim besedam).

Skozi vse to obdobje pa se vrši tudi boj za individualnost slovenskega knjižnega jezika. Neposredno pred prvo svetovno vojno proti novoilircem (zlasti spopad med Ilešičem in I. Cankarjem), v 30. letih pa proti t. i. jugoslovenarjem (najvidnejši bojevnik za slovensko stvar je publicist J. Vidmar, na področju literature pa literarni zgodovinar I. Prijatelj; na jezikoslovnem F. Ramovš s poudarjanjem individualnosti slovenskega jezika, izoblikovane v zgodovinskem razvoju že davnih stoletij). V bistvu tudi temu namenu služijo Breznikove osvetlitve zgodovinskega razvoja slovenskega knjižnega jezika in besedišča slovarjev. Iz teh opazovanj je rasla zavest zvrstne razčlenjenosti tako slovenskega ljudskega jezika v številna narečja kakor tudi knjižnega v polnofunkcijskost, od Breznika živo prikazano zlasti glede umetnostne in publicistične funkcijske zvrsti, manj strokovne. Vsaj v okviru jezikoslovnega izrazja je opazna ločenost na tradicionalno slovenskost (Škrabec, Breznik, v glavnem tudi Nahtigal, Breznikovi učenci) in t. i. mednarodnost (Ramovš, njegovi učenci). Prikazani jezikoslovni smeri slovenskega jezikoslovja se nekako upira J. Glonar, ki pa ima malo smisla za izrazno stran jezika (zlasti tudi naglasno), a se edini trudi za slovar (enojezični razlagalni) knjižnega jezika tega časa.

Druga polovica 20. stoletja

Preostalih 45 let 20. stol. je v znamenju najprej socialističnega (komunističnega) družbenega prevrata na začetku 40. let. Ta je spremenil zlasti družbeno, še posebej družbenopolitično izrazje, zaradi ideološkega nasilja t. i. znanstvenega marksističnega pogleda na svet in forsiranja ljudskim predstavam neustreznih in neaktualnih vrednot realnega socializma (bratstvo in enotnost, mednarodna solidarnost, narodna protiindividualnost, »nevezanost«),

forsiranje jezikovnokulturno najštevilnejšega v večnarodnih državah) pa je širil tudi besedno in izražalno zakrivanje in neiskrenost oz. sploh sporočevalno laž ali potuhnjenost v mnogih zadevah javnega življenja in resničnih družbenih koristi in potreb.

Na knjižnojezikovnem področju se je to kazalo zlasti v t. i. odpiranju slovenskega jezika v to socialistično mednarodnost, v nekritičnem prevzemanju jezikovnih prvin (zlasti besedja in skladnje) od drugod, zlasti pa od vodilnega bratskega jezika; v stilistični razpuščenosti, v kritiki obrambnih prizadevanj individualnosti slovenskega knjižnega jezika in prizadevanj za rabo normiranih sredstev knjižnega jezika (tudi v smislu stilne in druge zaznamovanosti), ne nazadnje v boju proti jezikoslovju, ki mu je slovenstvo nenadomestljiva vrednota (prim. boji ob Slovenskem pravopisu 1962, še bolj ob pripravljajočem se novem), pa naj bo to jezikoslovje tradicionalno, še slabše pa, če moderno strukturalno. Nasprotniki slovenske samobitnosti tudi tokrat niso premgli jezikoslovca velikega formata (borec za socialistične vrednote je bil zlasti lektor češkega jezika v Ljubljani). Politično vodilna plast slovenstva po l. 1945 pa je že v 60. letih tudi sama spoznala nevarnosti realsocialistične jezikovne doktrine za jezike male skupnosti, kakršna je slovenska, in se tudi sama začela potegovati za naravne pravice in interese slovenskega knjižnega jezika.

Iz soočenja jezikoslovnega tradicionalizma in strukturalizma so v tem času nastala jezikoslovna dela (slovnica, slovar, pravopis), ki kar dobro odražajo normalno rabo jezika, hkrati pa pospešujejo tiste značilnosti te rabe, ki so tudi jeziko(slo)vno (bolj) opravičljive in so s stališča moderne jezik(osl)ovne teorije tudi prespektivnejše. Morda se je prav ali celo prvo prek bojev na jezik(osl)ovnem področju slovenski človek bližal svoji pravi podobi, ki zna skupno najti tudi v različnem. Jezikoslovna teorija slovenskega knjižnega jezika je precej realistična, jeziku in njegovi skupnosti ustrezajoča, v novejšem času v bistvu tudi rešena ideoloških predsodkov in odgovorna sama sebi, v svesti si velike slovenske stvari. Velikega pomena pri tem je z ene strani zavest o stilni različnosti jezikovnih sredstev, o potrebi njene natančne opredelitve (glede na socialno, funkcijsko, čustveno, časovno itd. zvrstnost), z druge pa tudi spoznanje, da takó važna stvar, kakor je tonemskost, vsaj v jezikovnih priročnikih (v bodoče pa po možnosti tudi v govorni praksi) ne more biti prezrta, saj odločilno vpliva na stavčnofonetično podobo slovenščine in v bistvu daje zadnjo razsežnost tudi za besedni naglas. Poleg slovarstva splošnega besedja bodi omenjeno še dokaj uspešno reševanje tudi raznovrstne izrazijske (terminološke) problematike.

Važno področje moderne knjižnojezikovne naše teorije so tudi družbenostna vprašanja, družbnostnojezikovni pogledi, ki slovenščini odpirajo prav vsa funkcijska področja in rabo jezika sproščajo vseh škodljivih ozirov. V tem smislu so doborođošli tudi prvi poskusi v besedilnem in pragmatičnem jezikoslovju in sporočanju sploh.

I. 2 Tipologija slovenskega knjižnega jezika z ozirom na druge slovanske jezike

Slovenski knjižni jezik se je pojavil nenadoma, l. 1550: kakor se je boginja Atena enkrat rodila iz Zevsove glave, se je slovenski knjižni jezik iz Trubarjeve (sicer na podlagi predknjižno govorjene pridigarke besede), komaj kaj iz predknjižnega pisnega izročila (Brižinski spomeniki, Rateški/Celovski rokopis, Stiški rokopis, Starogorski rokopis, pri čemer je SR jezikovno še najbližji knjižnemu jeziku 16. stol.). Od takrat obstaja nepretrgano, narečnopodstavno vsidran na mejo dolenjščine in gorenjščine, v samem srcu Slovenije, Ljubljani.

Po starosti je slovenski knjižni jezik — če ne upoštevamo stare cerkvene slovanščine —

eden srednjestarih, tako rekoč novoveški (iz 16. stol.), torej brez srednjeveškega knjižno-jezikovnega predhodništva, kakor ga imata češčina, poljščina, ali srbščina in bolgarščina in ruščina — zadnje tri na podlagi stare cerkvene slovanščine. S svojo novoveškostjo je slovenščina zravnana z lužiškosrbščino/ama, moderne oblike knjižnih vzhodnoslovanskih jezikov, a tudi južnoslovanskih, pa so mlajše, iz 18. oz. 19. stoletja šele, da ne govorimo o najmlajšem, makedonskem, ki je komaj iz 20. stoletja.

Knjižni slovenski jezik se od drugih slovanskih seveda loči že po svoji slovenski strukturi, kakor jo je zelo razvidno za slovenščino podal Fran Ramovš. Nastal je kakor — z izjemo makedonščine — vsi drugi slovanski knjižni jeziki in se dolgo vzdrževal predvsem iz potreb delovanja cerkve, torej za opravljanje verskih družbenih vlog (deloma še pravnih, če jih v tej preprosti obliki smemo tako imenovati), vse do srede 19. stol. pa ni bil resneje pritegnjen k ubesedovalni vlogi državne zakonodaje in uprave: redki glasniki tega prej so patentni Marije Terezije, razglasi v zvezi s francosko zasedbo dela naših krajev v drugem desetletju 19. stol. V tem je enak vsem jezikom, ki na svojem področju niso imeli državnega ali podobnega samostojnega središča, ampak so bili le provinca večjezikovnih držav s središčem na področjih t. i. *v*-jezika,² npr. Dunaj nemščine, Moskva ruščine, Beograd srbščine. Tudi nekateri drugi jeziki, ki so svoj čas bili državni (češčina, poljščina), so bili dolga obdobja v položaju kakor slovenščina, med temi ne nazadnje tudi hrvaščina, srbščina (prečanski Srbi) in so še sedaj (vsi jugoslovanski jeziki razen srbščine, slovaščina in lužiški srbščini, beloruščina in ukrajinščina), kar ima za posledico vplivanje jezika državnih osredij na neosrednje jezike. (To se bistveno spreminja sedaj za jezike nekdanje Jugoslavije in Sovjetske zveze.)

Po številu govorečih dani jezik Slovenci ne spadamo med najmanjše, kakor so oboji Lužičani ali Rusini, pač pa v skupino nadmilijonske množice (tu smo skupaj z Makedonci). Sledijo jeziki z nad tremi in pod desetimi milijoni govorečih (Hrvatje, Slovaki, Srbi, Bolgari, Čehi — temu blizu so Belorusi). Veliki po številu govorečih so samo trije slovanski jeziki: ruski, ukrajinski in poljski.

Zdi se, da imamo med slovanskimi jeziki dvojčke, ki jih je včasih kar težje ločiti, ker so si tipološko tako blizu: to sta hrvaščina in srbščina, pa bolgarščina in makedonščina, pa češčina in slovaščina, pa zgornja in spodnja lužiščina, ter morda še ruščina in beloruščina. Iz tega izhaja naslednja uvrstitev slovenščine med samostojne enote: 1. (belo)ruščina, 2. ukrajinščina, 3. poljščina, 4. lužiščini, 5. češčina in slovaščina, 6. slovenščina, 7. srbohrvaščina ter 8. bolgarščina in makedonščina. Za jezikovne dvojčke, pravzaprav tudi za vzhodni trojček - izvzeti sta lužiščini — je tipično nekako ne najbolj radovoljno priznavanje manjšega s strani večjega oz. neradostnost večjega do manjšega, in torej še danes v precejšnji meri dokazovanje manjšega do upravičenosti obstajanja oz. individualnosti sploh.

Slovenščina je v tem oziru primerljiva samo s poljščino, ki nima takih težav ne kot večja ne kot manjša družica kogar koli. (Da bi slovenščina bila dvojkasto povezana s hrvaško kajkavščino, je odločila — negativno — zgodovina. Deloma negativnostno razmerje morda vlada tudi med poljščino in kašubščino; v tem pogledu se gotovo ne more enako gledati na slovenščino in rezijanščino, čeprav so kolikostna razmerja med matico

²V besedi *v*-jezik *v*- pomeni velik, večji, večjega pomena ali veljave. Nasproti *m*-jezik: manjši, mali, manjše veljave, manjšega pomena.

(»matico«) in kašubščino oz. rezijanščino podobna.)

Med člani omenjenih dvojic oz. trojice (eventualno kot trojico lahko obravnavamo še slovenščino ali makedonščino v razmerju do srbščine in hrvaščine) obstaja nakako napetostno razmerje, ki je toliko večje, kolikor večja je razlika med »velikim« in »malim« bratom. Kakor v vzhodnoslovanskem primeru, vendar šele v novejši dobi 70 let — je neko napetostno razmerje tudi med srbohrvaščino na eni in slovenščino (oz. makedonščino na drugi strani), čeprav so tu na jugu tipološke jezikovne razlike morda očitnejše kakor pri trojčku na vzhodu.

Pri razmejevanju/individualiziranju posameznih slovanskih jezikov je veliko vlogo igrala pripadnost različnim državam: Avstrija in Ogrska ločita slovenščino in češčino nasproti hrvaščini in slovaščini, Rusija in Poljska ločita ruščino in beloruščino/ukrajinščino; v novejšem času imamo še primer makedonščine na podlagi pripadanja dela vzhodnojužnoslovanske Srbije oz. Jugoslaviji; ne vem, ali velja to tudi za češčino in lužiščini.

Že na podlagi številčnosti pripadnikov danemu jeziku slovenščina spada med tiste jezike, ki od sosedov prejemajo neprimerno več jezikovnih, zlasti besedijskih prvin (ali so jih prejeli), kakor so jim jih sami dajali (to morda velja celo za lužiščini), pa hkrati med tiste, ki razvijajo močnejši purizem nasproti bližnjemu slovanskemu v-jeziku: tu je slovenščina v družbi s Hrvati nasproti srbščini, Slovaki pa nasproti češčini, pa beloruščina in ukrajinščina nasproti ruščini (makedonščina ima to razmerje hkrati nasproti srbščini in bolgarščini). V-jeziki seveda po purizmu nimajo nobene potrebe, saj se »vode stekajo« pri njih, jezikovni pripadniki in politiki v-jezikov pa se družijo v skupino tistih, ki se »čudijo« obrambnim početjem manjših. (Pač povsod so pri m-jezikih tudi — redki — ljudje, ki »vlečejo« z bolj množnimi tujci, kakor bi rekel naš Prešeren.)

Posebnost slovenskega knjižnega jezika je v njegovem položaju na stičju neslovanskega romanskega, nemškega in madžarskega sveta (zadnji je bil v preteklosti veliko večji, kot je sedaj), kar ga na svoj način sooblikuje v še večjo individualnost, kakršna bi izhajala iz nestika z neslovanskimi jeziki.

Slovenski knjižni jezik ima za svoja besedila praktično samó — sicer zagotovljenega — slovenskega intendiranega naslovnika, in tako je pač z vsemi m-jeziki. V-jeziki (med katere pa ne spada mnogomilijonska ukrajinščina) imajo potencialnega (večinoma prisilnega) naslovnika še v pripadnikih m-jezikov (tudi neslovanskih), katerim tudi sicer odjedajo določena funkcijska področja, npr. v vojski (tu je izjema češki jezik, ker je v češko-slovaški vojski dopustna tako češčina kakor slovaščina).

Knjižna slovenščina je m-jezik, ki ima edino uradno veljavo na svojem jezikovnem področju (deklarirano, a ne uveljavljano, sicer tudi v preostalem delu Jugoslavije po ustavi SFRJ), kar za ukrajinščino in beloruščino ne velja, faktično tudi ne za lužiščini ali rusinščino. Nosilec knjižne slovenščine pa se ne more ponašati z enakopravnim govornim vedenjem nasproti pripadniku bližnjega v-jezika, kar sicer izjemoma velja za Slovaka nasproti Čehu (v nekem drugem smislu tudi za Hrvata nasproti Srbu ipd.). V tem so Slovincem podobni Belorusi, Ukrajinci in Makedonci (zadnji morda tudi nasproti Bolgarom).

Strukturno je slovenski knjižni jezik v več ozirih znamenit. Edini med slovanskimi jeziki ima 8-samogalsniški sestav in ohranjen (sicer samo en in le v določenih položajih) polgalsnik kot nadaljevalec praslovanskih samoglasnikov (*p/í/é/è/á/ò/ó/ú/ti + pàs*), edini je ohranil *e*-jevski in *o*-jevski odraz nekdanjih nosnikov *o* in *e* v razvrstitvi, kakršno sta ta

fonema imela v praslovanščini in stari cerkveni slovanščini (v nasprotju s poljskim, kjer je prevladala razvrstitev na podlagi kolikosti). Nima nenaglašanih dolžin, kakor jih imata češčina in slovaščina na severu in jih ima(ta) hrvaščina in srbsščina na jugu (enako stanje kot v slovenščini pa imamo tudi v kajkavščini). Na jugu je slovenščina edina ohranila dvojino (na zahodnem obrobju slovanščine ji je drug lužiščina). V nevzhodni slovanščini je slovenščina edina izgubila zvalnik (tudi kajkavci), glede na druge južnoslovanske skupine je slovenščina zgodaj zgubila tudi »eksotična časa« aorist in imperfekt, razvila (posplošila) pa prihodnjik z *bom* + deležnik na *-l* (sicer skupaj s kajkavščino, ki pa je prenehala biti knjižni jezik). Izgubila je tudi brezpredložni orodnik, je brez balkanizmov, edina ima normirano naglasno dvojno podobo (jakostno in tonemsko). Hkrati ima zelo zgodnje slovnicaško izročilo, pa sorazmerno zelo močno — kot rečeno — prevzemanje od drugod (iz neslovanskega in slovanskega) in temu sledeči močni purizem že kar od 16. stol. sem.

Pri soglasnikih ima slovenščina odpravljeno nasprotje po načelu trdost — mehkost, pač pa ohranja oblikoglasno premeno *o – e* za nekdanje mehke soglasnike (šumevci, *c, j*). Pri pridevniških besedah ima tematski samoglasnik *ě* (*lep-e-ga, t-e-ga*), pri samostalniških zaimenskih pa *-o-* oz. *-e-* (*k-o-ga — če-sa, nj-e-ga*). Od južnih slovanskih jezikov ima najbolj ohranjeno staro množinsko končniško paradigmatico (*brat-om -ih -i* oz. *lip-am -ah -ami*), tudi sploh zelo razvidno in enotno slovnično morfološko razčlenjenost (*nosi-m -š -ø; -mo -te -jo; -va -ta -ta*). Slovenščina ima zelo razvidno in bogato zaimensko razčlenjenost po vrstah in razredih (vrste npr. *kákšēn/kólikšēn, katéri/kolikér, čigáv, kóliko* — razredi za *kákšēn*: *kákšēn, kákršēn, nekákšēn, níkákšēn, vsákšēn, enák, drugácēn, ták, nekákšēn, mársíkákšēn (rédko kákšēn)*). Slovenska posebnost je morfološko docela razvidna zaimenska oziralnost (*kdo — kdor* oz. *kakšēn — kakršēn* oz. *kje — kjer*). Ima tudi bogato vezniško specializiranost ter izrazito členkovnost (*že, še, le, pač, seveda*), tudi jasno povedkovniškost. Razločno in dosledno ima tudi trojnost prostorskega, pretežno pri zaimkih: *kje — kam — kod* oz. *ta — tisti — oni* (v zadnjem jo presega srbohrvaščina). Omenimo še vprašalnico *kaj* (sicer skupno s kajkavci) in prozodično enkratnost v smislu naglasnih premikov: t. i. pomikov v desno (**męso — mesō*, kar ima na jugu deloma le še bolgarščina, samo deloma tudi kajkavščina) in umikov v levo, kar pozna sicer tudi srbohrvaščina, vendar je ta umik v slovenščini samo z zadnjega zloga (**zvęzdā*, *gorā, *gorām, *stazā, *zavrēm > zvézda, góra — gorām, stezā, zatrēm*), kolikor tudi tu mehankost umika ni bila ovirana morfonološko oz. pospeševana analogno. Izrazita značilnost slovenskega knjižnega jezika je tudi obseg novocirkumflektiranosti (v veliki meri skupen tudi kajkavščini). Od južnoslovanskih jezikov ima slovenski knjižni jezik (še bolj del slovenskih narečij) največ tipoloških značilnosti skupnih s severno slovanščino (*padla, vedeti . . .*, prevzeto besedje). Tudi besedno ima slovenščina določene samosvojesti (prim. *truden* v primeri s srbohrvaščino ali ruščino, *obljubiti, seveda, hudič*).

Besedilnost

Najmočnejša besedilnost in njena največja kakovost je v slovenščini dosežena na umeštnostnem področju: v ljudski pesmi (ki je tudi določena oblika nad- ali vsaj mednarečnosti) so to predvsem lirski besedila, malo kdaj epska, v umetnem pesništvu pa so visoko, evropsko, povzpeta besedila F. Prešerna (1800–1849), zatem pa besedila moderne in smeri po drugi svetovni vojni. Značilen je zgodnji prevod celotnega sv. pisma (1584, nato 1784 do 1804, zatem še večkrat). Časopisna besedila so od srede 19. stol. (publicistična pridigar-

ska že prej, iz 16. in preloma 17. in 18. stol.), od druge polovice 19. stol. v glavnem tudi strokovna besedila, zlasti od 70. let naprej tudi znanstvena.

V slovenski jezik (v njegovem alpskoslovanskem predhodniku) je že v 8. stol. stopila določena izraznost krščanstva, bili smo pokristjanjeni z zahoda, med prvimi, če ne prvi, imamo svojo pismenost že pred prihodom Cirila in Metoda na podlagi latinice, le v Panoniji 9. stol. še v glagolici, nikoli v cirilici.

Morda je za slovenski knjižni jezik značilen še močan vpliv ljubiteljskega jezikoslovja na knjižno rabo in s tem na normo, ki ni v skladu z realno razvitim jezikovnim čutom in z znanstveno spoznano zgradbo jezika. Odločilen vpliv na razvoj knjižnega jezika je končno vendarle imel pravi strokovnjak (Kopitar, Metelko, Škrabec, Breznik, Toporišič).

K splošni karakteristiki slovenskega jezika gotovo prispeva tudi razvrstitev besedotvornih sredstev slovanskega in neslovanskega izvora, ki pa še ni posebno raziskana glede na razlike do drugih slovanskih knjižnih jezikov.

Končno naj bo omenjeno še dejstvo, da se Slovenci (kot nakazano) v glavnem zaradi svoje maloštevilnosti od časa do časa nagibajo — v posameznih svojih razumniških predstavniki manjšega formata — k misli o opustitvi individualnosti svojega knjižnega jezika, k misli o stopitvi slovensko govorečih s srbohrvaško govorečimi. (Poseben problem je odpadanje od slovenstva v našem zamejstvu). Deloma so take nazore zagovarjali (ali bi vsaj trpeli tak razvoj slovenščine) tudi politiki, vendar se je iz odpora proti takim mislim in še bolj početjem toliko bolj utrjevala misel na potrebo ohranitve slovenske (knjižno)jezikovne individualnosti. To bo treba ohraniti tudi v časih, ki jih Slovencem v najnovejšem času prinaša tudi politična samostojnost na podlagi lastne državnosti, priznane tudi mednarodno, ne le notranje državno, kakršno smo imeli v Jugoslaviji.

II. 1 Pripadnost slovenščine k tipu knjižnih jezikov

Glede tega gl. I. 2. Dodati je treba, da je slovenski knjižni jezik končniško pregibalni, kakor so sicer vsi slovanski jeziki razen sedaj v imenskem oblikoslovju bolgarščina in makedonščina. V primeri s srbohrvaščino je slovenski knjižni jezik brez samostalniške sklanjatve pridevniških besed, za slovenščino je tudi značilna minimalna količina iz turščine (ali madžarščine) prevzetih besed, v primeri s hrvaščino pa je tudi na slovenskem zahodu število iz romanščine prevzetih besed (razen v Režiji in Beneški Sloveniji) relativno majhno. Glede na narečno podstavo svojih širših ploskev je knjižna slovenščina povsem vsrkala pokrajinska knjižna izročila, ki so se pri nas razfaščala od 18. stol. sem (najdalje in najrazvitejše je prekmursko, od 1715 do 1920).

Knjižnojezikovna norma slovenskega jezika se opira na slovensko jezikovno središče (tako svoj čas le še kajkavščina do svoje ukinitve v 30. letih 19. stol.), s tem da se je iz dolenske in pretežno podeželske ljudske zasidranosti pretežila v gorenjsko ljubljanskega okolja in se dokončno oprla na govorico meščanskega sveta prav tega osrednjega slovenskega jezikovnega območja (npr. o. S. Škrabec).

V zadnjem času dobiva knjižna slovenščina tudi dejanski status državnega jezika.

2. Razvojni poteki slovenskega knjižnega jezika od nastanka do sodobnosti.

Poleg stvari, ki so bile omenjene pod I. 1, je tu treba upoštevati zlasti vprašanja sedmih obdobij knjižnega jezika, kakor so: (1) reformacijsko-protireformacijsko, (2) porefor-

macijsko zastojno, (3) obnovljeno in živo razvito katoliško, (4) razsvetljensko, (5) predmarčno, (6) narodno in (7) moderno. Časovno: (1) 1550–1615, (2) 1615–1675, (3) 1675–1750, (4) 1750–1805, (5) 1805–1848, (6) 1848–1900, (7) 1900–.

Tukaj bi se dali navesti tudi glavni besedilni tipi, čeprav skoraj do konca 18. stol. le versko-svetopisemske tematike.

V I. obdobju so tipično protestantske vrste besedil katekizmi, abecedniki, postile, pesmarice, polemični spisi, uvodi v izdaje knjig, versko- in cerkvenoorganizacijska besedila (nekaj malega katoliškega iz te dobe se nam ni povsem ohranilo, izjema so pri knjižnem le Evangeliji in pisma).

II. obdobje sploh pomeni upad tiskane knjižne produkcije na minimum, sicer pa nastanek katoliških meditativnih rokopisnih knjig, vendar tudi pesmarice in nadaljevanje uradovnih kratkih besedil (ena oblika daljših takih besedil so gorske bukve, ene znane že iz I. obdobja).

Za III. obdobje so značilne pridige in tiskane meditacijske versko- in življenjskovzgojne knjige, zlasti v okviru pobožnih bratovščin, tudi pesmarice, ne nazadnje za romanja, pa poskus podaje »enciklopedičnega« posvetnega znanja à la Comenius, kjer se slovenščina prvič spopade z neveriskim izrazjem netehniške podeželske strokovnosti.

V IV. obdobju se ob ponovnem prevodu celotnega sv. pisma pojavlja že šolska strokovnost, upravno pisanje, državna razglasila, pratikarska in časopisna publicistična in ne nazadnje posvetna pesniška in dramska umetnosna beseda, prva v posnemanju bolj naprednega sodobnega necerkvenega pesništva, druga v prevodni prilagoditvi slovenskim razmeram (kakor že v prejšnji dobi o. Romualda Škofjeloška procesija). Pravega pripovedništva pa še ni, čeprav se že v prejšnjem obdobju napoveduje v določenih pridigarških obrazih vsakdanjega življenja.

V V. obdobju slovensko posvetno pesništvo že doseže svoj vrh (Prešeren), razvija pa se tudi pripovedništvo, sprva prek zgodb iz sv. pisma, nakar dozori v moralnopoučno pustolovski dogodbenosti v prvo slovensko povest, začne pa se — od takrat ne več pretrgana — časopisna žanrskost ter revijalnost (zadnja resda, in še to za krajši čas, le v obliki letnih zbornikov). Slovenščina se preizkuša že v slovnici (Vodnik, celo tudi tujih jezikov) in zdravilski knjigi o babištvo (že v prejšnjem obdobju o kuharstvu in čebelarstvu). Sicer se znanstvena in višja strokovna dela v vsem tem času (I–V) pišejo najprej v latinščini (Bohorič, Hipolit, opombe h knjižnemu jeziku v uvodih knjig: Schönleben, Kastelic, Svetokriški, Hipolit — le Basar v slovenščini), nato v nemščini (celovški jezuiti 1758, Pohlin 1768, Gutsman 1770, racionalistične rokopisne slovnice Kumerdeja, Debevca, Japlja s konca 18. stol., slovnica Kopitarja 1808/1809, Danjka 1824, Metelka 1825, Schmigoca 1812, Murka 1832, izjemoma tudi v italijanščini (Weissenthurna 1811).

VI. obdobje slovenskemu knjižnemu jeziku prinese umetnostna prozna dela, esejistiko, znanstvena besedila, pravna, izvorne dramske začetke, polno se razvije dnevno časopisje, večvrstna revijalnost, politična beseda, in sicer tudi govorna k dotlej samo pridigarški in poučevalni. Vsa znanost, ne le strokovnost, se goji le v slovenščini. Slovenski jezik tako rekoč dokončno odraste, precej tudi v svoji izobraževalni vlogi (osnovno in srednje šolstvo).

VII. obdobje nadaljuje, različni in pogloblja besedilno zvrstnost in vrstnost, doseženo konec prejšnjega obdobja. Zelo prepričljivo slovenska knjižna beseda zaživi in se razvije

na odru v poklicnih gledališčih, tudi v operi, pred drugo svetovno vojno še na radiu in tudi že na filmu, po njej še v televiziji, kar močno postavlja v ospredje prostogovorni jezik (in njegove besedilne vrste), poleg branega. Po prehodu iz avstroogrškega državnega okvira l. 1918 se v stari Jugoslaviji povsem poslovenijo uradovalna in poslovalna besedila ter ustno sporočanje, z ustanovitvijo univerze pa tudi raznovrstna znanstvena, govorjena in pisana.

Pravzaprav knjižni slovenščini manjka samo še to, da bi se besedila upravne in pravne vsebine, poleg politične, tudi koncipirala v slovenščini, ne pa da bi bila pretežno prevajana iz jezika državnega osredja zunaj slovenskega jezikovnega ozemlja, konkretno pretežno iz srbsčine. Usoda jezika številčno šibke jezikovne skupnosti je pač, da veliko vrst konzumiranih besedil nastaja s prevodi, toda v končni liniji je takó — čeprav v različni, manjši meri — tudi pri največjih in najbogatejših jezikovnih skupnostih, npr. že na področju filmske umetnosti, v precejšnji meri tudi v zabavi sploh in v visoki, najvišji strokovnosti. — S pravkar doseženo državnostjo je ustrezno tudi temu.

Se bo končalo.